

Nemzetértelmezés a Tudományos Gyűjteményben

MADER BÉLA

A 19. század első felének leghosszabb életű magyar enciklopédikus folyóirata a Tudományos Gyűjtemény. Jelentőségét, hatását kora szellemi életére immár tekintélyes szakirodalom elemzi, nem csupán összefoglalóan, monografikus igénnyel,¹ hanem esetenként a részletekbe bocsátkozóan² is. A dolgozatunk³ tárgyát képező kérdés az említett tanulmányok többségében szükségszerűen vetődik fel ugyan, összefoglaló kifejtésével azonban nem találkozunk.⁴ A folyóiratnak a számottevő előfizetői taborára⁵ gyakorolt közvetlen, s a révükön továbbsugárzott közvetett ideologikus hatás a jelzett időszak magyarjainak nemzettudatát nem elhanyagolható mértékben alakíthatta. Úgy véljük, nem lesz haszontalan megkísérelnünk e tudat egyik meghatározó elemének tekinthető nemzetértelmezési törekvések bemutatását.

Amikor a Tudományos Gyűjtemény induló kötetében a vállalkozásban a lutheránusokat képviselő szerkesztőtárs, Schedius Lajos írása A nemzetiségről címmel megjelenik, korántsem hat a reveláció erejével. A gyenge visszhang többnyire a német anyanyelvű, magyarul írni akkoriban kezdő tudós nyelvének érthetlenségét említi, vagy éppen e bonyolult kérdés megoldását felvállalni kívánó merészségén ironizál.⁶ A reagálások éppen azt

1 FENYŐ ISTVÁN: Haladás és maradiság harca a Tudományos Gyűjteményben. In: A magyar sajtó története. I. 1705–1848. Bp., 1979. 280–329.; MADER BÉLA: A Tudományos Gyűjtemény története. 1817–1841. Bölcsészdoktori értekezés. Szeged, 1977. 194.

2 FRIED ISTVÁN: Vörösmarty Mihály és a Tudományos Gyűjtemény. ItK. 1968. 644–658.; FENYŐ ISTVÁN: Az eredetiség-program kialakulása és kritikai értelmezése 1817–1822 között. ItK. 1971. 107–127.; MADER BÉLA: A Tudományos Gyűjtemény története Fejér György (1817–1818) és Thaisz András (1819–1827) szerkesztősége idején. Szeged, 1976. 56. (Dissertationes ex Bibl. Univ. de Attila József nom. 2.); JOLSVAI ANDRÁS: Irodalom és közönség. Elmélet és gyakorlat az induló Tudományos Gyűjtemény tükrében. ItK. 1987–1988. 400–421.; RATZKY RITA: A nemzet sorsa, sorstársaink nemzete. (A nemzeti – nemzetiségi kérdés a Tudományos Gyűjteményben). It. 1987–1988. 257–287.

3 Jelen dolgozatunk egy megjelenés előtt álló hosszabb tanulmányunk (Nemzettudat és a Tudományos Gyűjtemény) rövidített első fejezete. Így a nemzetértelmezésnek főleg az alapfogalmat illető aspektusaival foglalkozik.

4 A 3. jegyzetben említett tanulmány megírása idején RATZKY RITA id. tanulmánya még nem jelent meg.

5 MADER BÉLA: A Tudományos Gyűjtemény Csongrád vármegyei olvasói. MKSzele, 1984. 205. oldalán az egyes évek előfizetői számadatai megtalálhatók.

6 DOROMBI KAROLA említi Kazinczy és Dessewffy József megjegyzéseit a téma nem egészen világos kifejtését illetően, s a bécsi Chronik der österreichischen Literatur című

nem érzékelik, aminek következtében a dolgozat bár tökéletesen illeszkedik a céltudatosan tervezett beköszöntő kötet írásainak szellemi vonulatába⁷, mégis különbözik azoktól. Abban nevezetesen, hogy – ritka kivételként – elméleti kérdés elméleti megfogalmazására törekszik. Hiányérzetet keltő definícióival elindít egy (nem gyorsan lezajló) vitát a nemzet mibenlétének kérdéseiről: a nemzetiségről. E fogalom korabeli értelmezésben olyan gyűjtőfogalom, amely magában foglalja mindazon feltételek sorát, amelyek a nemzetet nemzetté teszik. Erről értekezvén Schedius nem kerülheti el, hogy a nemzet fogalmát is meghatározza. Rövid kísérlete nehéz nyelvezetű, ám logikus felépítésű. Miután Arisztotelésztől Cicerón át Montesquieu-ig nem talál választ az alapkérdésre, a tágabb nemzetiség fogalom tartalmát keresi az ekkor már aligha modern államelméleti szerzők (Mackensen, Bonstetten, Zimmermann, Villers⁸) munkáiban, lényegében ismét hiába. Nem térünk ki arra, hogy az említett szerzők szükségszerűen miért nem foglalkoznak behatóbban a nemzet kérdéskörével, mert egyértelmű, hogy Schedius elsősorban azért említi fel őket, hogy saját elmélete jogosultságát és szükségességét kiemelje. (E saját elmélet erőteljesen hordozza magán a herderi gondolatosság hatását, tartalmazza műveltségének neohumanista elemeit.) Szellemi szintje igen röviden vázolható. Az egyes emberek a javak megszerzése és a védekezés céljából társadalmat hoztak létre. Ha ennek minden későbbi törvénye csupán magából az adott társaságból fejlődött ki, akkor nemzetről van szó (*nata est, non facta*), ha a társadalom külső hatalom által állt össze, s későbbi változásai is onnan származnak, akkor népről kell beszélnünk. Ez utóbbi *orgánalan test*, a nemzet viszont *orgános*, amely az idegen elemeket vagy asszimilálja, vagy kiveti magából. Az organikus szerkezetet működtető, összetartó erő ideáját, az *élet principiumá*-t Herdertől kölcsönzi, amikor ezt a nemzet lelkében (National-Geist) határozza meg. Ezen absztrakció az eredettől létező, a nemzet élete folyamán állandóan jelen lévő és a nemzet által követett nemzeti tudat.⁹

folyóirat kritikáját. Lásd DOROMBI KAROLA: Schedius mint német-magyar kultúrközvetítő. Bp., 1933. 88–89.

7 Bővebben erről MADER BÉLA: A Tudományos Gyűjtemény története Fejér György (1817–1819) és Thaisz András (1819–1827) szerkesztősége idején. Szeged 1976. 56 (Dissertationes ex Bibl. Univ. de Attila József nom. 2.)

8 BONSTETTEN, C.: Über Nationalbildung. 2. Th. Zürich, 1802.; ZIMMERMANN, J.: Vom Nationalstolze. Zürich, 1758. (de utána még több kiadás is); VILLERS, F.: Über die Universitäten und öffentlichen Unterrichtsanstalten im protest. Deutschland. Lobeck, 1808. Untersuchung über den deutschen Nationalcharakter, in Beziehung auf d. Frage: Warum gibt es kein deutsches Nationaltheater? (Von W. F. U. MACKENSEN). Wolfenbüttel, 1794.

9 S.[Schedius Lajos]: A nemzetiségről. Tudományos Gyűjtemény (a továbbiakban: TGY), 1817. I. 57–61.

Schedius nem tisztázza a szerinte állandóan felcserélt, összekevert három *rokon képzet*, a nemzet, nép és ország harmadikjának, a status névvel is illetett országnak a másik kettőhöz való viszonyát (*hierarchikus helyét?*). Gyanítható, hogy ez teljesen ki nem munkált, hézagokat is mutató koncepciójának következménye. Ha nemzet és nép különbsége a nemzeti lélek meglétében illetve hiányában áll, akkor a végül is a bármelyiket keretébe foglalni tudó ország (állam) az előbbiekhöz hasonlíthatatlan, tehát más kategória. A gondolatmenet szelleme az orgános felsőbbrendűségét sugallja, a nemzet értékesebb, előrébb való a népnél. A társadalom kezdetleges szerveződésétől csupán belső törvényei és önnön lelke alapján alakuló, alkotó tényezőiben változatlan nemzet fogalma mentes minden rebellis eszmétől. A külső erők által összetartott (tehát szervetlen) testben, az osztrák birodalomban a nemzet fogalmának tisztázása bár igényként jelentkezik, a (folyóiratunkat illetően mindenképpen első) eredmény nem visel magán forradalmi jeleket.¹⁰ Az állam (bár e magyar elnevezés majd csak a negyvenes évek közepén jelenik meg a státus fogalom értelmében) a felvilágosodás egyik kedvelt kategóriájaként minden bizonnyal ismert volt Schedius számára, tehát a három rokon képzet összevetésének elmulasztása lehetett tudatos is, elkerülendő adott esetben a különbözőségekre szükségesszerű kihangsúlyozását. Schedius nemzetfogalmában bizonyos polgári színvonalú demokratizmus is bujkál, alkotója a nemzethez tartozástól cleve nem zár el senkit.¹¹ A nemzetalkotó kritériumoknak, a nemzeti élet folyamán változatlan tényezőknél felsorolása ugyan hiányzik nála, ezek azonban szintén a gondolatmenetből következően a közös kultúra fogalmi körébe helyezhetők el.

Schedius írására olyan hosszú ideig nincs érdemi reflexió, hogy arra következtethetnénk, érdektelen témát vetett fel. Holott csak az történt, hogy a korban minden gondolkodó főt izgató problémát nem a megfelelő formában hozta elő. A nemzet, nemzeti a folyóirat minden írásában tanulmánytól recenzióig, tudományos jelentésekig vagy kimondva vagy a felszín alatt jelen van, éppen e telítettség következtében nem esemény Schedius dolgozata. Elméletének nincsenek rögtön megszólaló támogatói, sem dühödtt ellenzői. Inkább azt találjuk, hogy elképzelése másokat is befolyásol. E.P.N.P. (minden bizonnyal Horvát István) legalábbis szinte szó szerint a

10 SZÚCS JENŐ e jelenségről: „... A 19. század elején egész Európában egy ősi, 'organikus' nemzet modeljére volt szükség, amely nem valamilyen forradalmi politikai aktsból vezethető le, hanem a természet és a történelem a priori ... jelensége ...” In: SZÚCS JENŐ: *Nemzet és történelem. Tanulmányok.* Bp., 1984. 25.

11 Meg kell jegyeznünk, hogy megállapításunkkal ellentétben vannak nézetek, amelyek Schedius eszmefuttatását a rendi felfogás elméleti megalapozásának tekintik. Ifj. Iványi-Grünwald Bélára hivatkozik s erősíti FENYŐ ISTVÁN az 1. jegyzetben idézett munkájában (286.)

schediusi formulát ismétli a nemzet mibenlétére vonatkozóan: „... az a köztársaság nevezetük nemzetnek, mely önnön magától veszi polgári életének minden formáit, változásait, functioit; – vagy melynek tagjai már eleve is önként és meghatározott célból egyesültek, s utóbb is minden határozásokat önnön belső, vagyis maga erejéből, s természetéből fejtett ki ...”¹² Horvátot korántsem a fogalom elméleti tisztázásának a vágya fűti, hanem kifejezetten gyakorlati céllal használja fel a túlon túl tág schediusi fogalmat arra, hogy közölje: „... ezen kitétel hazánkban egyedül az uralkodó magyarokra illik.”¹³

Ez a mozzanat jól jelzi Schedius elméletének immanens ellentmondásosságát, az általa említett rokon fogalmak viszonyának tisztázatlansága következtében pedig nyílt tere van a magyar hazában élő több nép (nemzet?) közötti viszony egyoldalú értelmezésének. Horvát István igen rugalmas értelmezése szerint Magyarországon csak magyar nemzet létezik, az itt élő kisebbségek nem lehetnek nemzetek.¹⁴ Helyüket jellegzetesen egyoldalúan, Schedius és saját fogalom meghatározását ad hoc alkalmazva a magyar nemzet kebelében jelöli ki. E vitatható nagyvonalúság alapjául az szolgál, hogy a Schedius által megfogalmazott, s egy konkrét meghatározásban saját maga által is alkalmazott quasi kultúr-nemzet-fogalmat érvelésében magyarázkodás nélkül cseréli fel a politikai nemzet fogalmával. Korántsem egyedi példával állunk szemben, a folyóiratban sok esetben találkozzunk a különböző szerzők e hol tudatos, hol a korszellem hatására észrevétlenül is alkalmazott taktikájával. Eszerint, ha az érvelésben a nemzeti (akár kimondatlanul is, s ez a gyakoribb) a bécsi udvar ellenében vetődik fel, akkor következetesen a kultúr-nemzeti rekvizitumok kerülnek elő, míg a hazai kisebbségek, nemzetiségekkel kapcsolatosan az ország politikai és földrajzi keretei az argumentumok.¹⁵ Túlságosan egyszerű lenne a képlet, ha ez minden esetben ilyen világosan különválaszthatóan történné. Most azonban csak annyit jegyünk meg, hogy a huszas évek végén, harmincas évek elején a magyar nyelv, sőt szokások hivatalos (és erőszakos) úton való terjesztésének a folyóirat írásában egyre alaposabban kirajzolódó, kultúr-nemzeti indíttatású érvrendszer igyekszik segítője lenni.

Schedius bírálatának szándéka ösztönzi Gömbös Antalt, hogy saját gondolatait tárja 1819 végén a folyóirat olvasói elé.¹⁶ A középnemesi patrióta, haza dicsőségére verselgető táblabíró életvitelének jellegzetes attitűdjeit felmutató vasmegyei földbirtokos a nemzet és nemzetiség fogalmának kimunkálásában a rusztikusabb, kevésbé elvont vonásokat helyezi

¹² TGY 1817. 12. 119.

¹³ Uo.

¹⁴ Uo.

¹⁵ Általános érvényű megfogalmazását ld. SZÚCS JENŐ: Nemzet és történelem ... 31.

¹⁶ GÖMBÖS ANTAL: A nemzetiségről. TGY 1819. 11. 43–64.

előtérbe. Schedius fogalmait nemcsak általánosnak, hanem túlságosan idealistának is tartja. A schediusi elképzelés szerinte sohasem eredményezne nemzetet, mert nincs olyan társadalmi egység, amely eredetétől fogva változatlan, a létező nemzetek „legnagyobb részben idegen tagokból, idegen és külső hatalom által szerkötettek egybe, úgy hogy azon nemzetek ... nemzetisége – inkább azon külső kútfőkből származott.”¹⁷ Ahogyan minden változik, változik a nemzetiséget jelentő *üddöknek lelke is (der Geist der Zeit)*¹⁸. A változás nem véletlenszerű, a nemzeti lélek alakításának két alaptevézője az uralkodó személyes nemzetisége és a nemzeti törvényeknek a köz- és egyéni boldogságot célzó szabályrendszere. Gömbös teóriájában íme megjelennek a nemesi szemlélet elmaradhatatlan kellékei, a nemzetét szerető király, s mindenesetre az (arra méltó) egyén javait is szavatoló célszerű törvények. Ez utóbbiakkal szemben nem kevesebb a követelmény, minthogy hazaszeretet (= nemzeti lelket) öntsenek a társadalomba, s annak idegen, jövevény tagjait is az egészhez forrasszák.

Gömbös ezen előkészítés után tömörebben is megadott nemzetmeghatározása így hangzik: „A melly polgári társaságnak ollyatén hazájához és az alatt valói boldogságra vonzó szeretettől égő uralkodója vagyon, mint a milyennek lennie kell: és egyszersmind annak a társaságnak a ... törvények alapos és rendülhetetlen törvényei; az a társaság ... igazi nemzetnek vallhatja magát...”¹⁹ Az uralkodó és törvények által igazgatott, az idegeneket a nemzeti nyelv és kultúra erejével magához kapcsoló társadalom majdnem tisztán államnemzeti modell formáz. Némi eklekticizmus a közép-nemesi tudatvilágra jellemző elképzelés visz csak bele, amely képtelen az idegent az ország határán belül nem asszimiláltan, nem beolvasztottan elfogadni. Ennek következtében fogalmaztatnak a teóriába kultúrnemzeti vonások is. Az elmondottak alapján joggal feltételezhető, hogy a Gömbös által a publikum elé tárt felfogás praktikus okokból eredt és ilyen célokat is szolgál.

Az ország, nép és nemzet fogalmainak felcserélése, egymáshoz való viszonyuk tisztázatlansága megmutatkozik abban is, hogy ha a legkülönbözőbb összefüggésekben, akár érintőlegesen kerülnek is elő, az értekezők többnyire szükségesnek tartják kifejtetni, hogy éppen mely értelemben használják is azokat. A *Von und für Ungarn* című folyóirat a magyar alkotmány újrafogalmazását kívánja egyik írásában, indokolván ezt a királyi hatalom kiterjesztésének és a nép felsegítésének szükségességével. A támadásra Fejér György válaszol a Tudományos Gyűjteményben, s ennek során a népről filozofálva azt jegyzi meg, hogy a német nyelvű folyóirat szerzője „a nép neve által ... nyilván a lakosoknak legtetemesebb számát, s így a

17 Uo. 48.

18 Uo. 49.

19 Uo. 62.

parasztokat érti. . . .”²⁰ Ez pedig rögtön Fejér döntő argumentummá válik az alkotmányrevízió kívánalmával szemben, hiszen a rendi alkotmány a jobbagyot, parasztot be sem emeli a nemzet kebelébe. Ám nem teszi meg ezt az egyre növekvő számú plebejus értelmiséggel sem, s a gyakorlatban e réteghez hasonló nemzetalkotói státussal bír az elszegényedett, földműveléssel, kézművességgel foglalkozó kismemesség is. A rövidség kedvéért közhelyeszerű megállapítással azt kell mondanunk, hogy az alkotmány sáncain belüli, a nemzetet magával megegyezőnek tartó nemesség kiváltságait természetesen, s hazafias okokból is védi. Hiszen e kiváltságok meglétét a magyar nemzeti függetlenség látszatának fenntartásához tartja alapnak. A függetlenséget a Habsburgokkal szemben kell hirdetnie, így a nemzet kereteinek kitágítása ennek következtében (az *idegennel* szembeni nagyobb egység létrehozása okán) praktikus érdeke is lesz. A fentebb vázoltak lehetnek együttes okai annak, hogy a folyóiratban is megjelenő azon kísérletek, amelyek a rendi nemzetfogalom kereteit tágítani célozzák, nem részesülnek durva elutasításban.

Az első ilyen próbálkozás Thaisz Andrásé²¹. Konceptiójában a társadalmi hierarchiát alkotó fő elemeket megtartja, kapcsolatrendszerüket azonban a tanult értelmiség által is elfogadható szempontok szerint rendezti át. A nemzetet két nagy koncentrikus körben elhelyezkedő részre bontja, s mindkét fő körön belül újabb, halványabb-erősebb kontúrokkal elváló körök jelentik a nemzetben belül betöltött funkciók alapján kialakított új hierarchiát. A szűkebb körbe, a szoros értelemben vett nemzetbe az uralkodás, igazgatás és papság személyiségei tartoznak, valamint mindazon hazafiak, akik tudományukkal és tanácsaikkal a nemzet javára munkálkodnak. Ők jelentik az *önön gondolkodók* (*Selbstdenker*) és az *önön fenállók* (*Selbständiger*) közös kategóriáját. A szélesebb körbe tartozókról ítélete sommás: „a nemzetnek többi része csak nép, csak nyers szer, melly a millyen bényomást kap, olyan képet tart meg.”²² Új hierarchiájának legmeglepőbb eleme nem az, hogy az így jellemzett népet négy fő rendre osztja, hanem hogy e négy rend egyikét a *nagyok*, az igazgatásban részt nem vevő mágnások alkotják. A nemzet javára végzett hasznos tevékenységet mint hierarchiát meghatározó principiumot már a hagyományos tagozódás sablonja váltja fel. Így a mágnásokat a közönséges nemesek követik, majd a városbeliek „(mesterségek üzdi, civés, artifices, opifices, mercatores, Bürger, Künstler, Handwerker, Handelsleute),” s végül a köznép, a városi közemberek, illetve földművelők, parasztok zárják a sort. A nemzetfogalom kiszé-

²⁰ TGY 1817. 6. 132.

²¹ THAISZ ANDRÁS: Közönséges észrevételek a nemzeti characternek megítélésére különösen pedig a magyar nemzetről hozott némely ítéletekre. TGY 1819. 9. 32–56.

²² Uo. 40.

lesítésére tett kísérlet végül is azt az utat mutatja, amelyen a polgári átalakulás hívei majd komolyabb s nemcsak teoretikus eredményeket érnek el. Thaisz népfogalma visszhangtalan marad a folyóiratban, s nem találkozunk ez értelmezés felhasználásának igényével más értekezők részéről sem.

Az északmagyarországi, neohumanista iskolázottságú Thaisz közrebo csátja a nemzet mibenlétének általa vélt fő kritériumait is. Célja nem elméletalkotás, hanem a *közhasznúság* általa meghirdetett programja jegyében: hasznos oktatás. Ennek kapcsán sorolja a *nemzetiség* feltételeit: a nyelv, mely külső bélyege a léleknek s magyarázója, a nemzeti irodalom, mert ennek milyensége minősíti a nemzetet; a nemzeti szokások, az alkotmány, törvények s a nemzeti történelem. Mindezek vizsgálata elengedhetetlen a „nemzet gyök bélyege” megismeréséhez. Az élet principiuma (Schedius), az üdő lelke (Gömbös) mellett újabb absztrakcióval találkozunk tehát. A nemzeti gyökbélyeg (Thaisz magyarázata szerint: Grundcharakter, Character radicalis) az előbbiekhöz olymódon köthető, ha ezek világosabban manifestálódnak, de még mindig elvont rokonfogalmaként tekintjük.

Anélkül, hogy utalna rá, Schedius nemzetfogalmához nyúl vissza egy névtelen értekező 1822-ben közölt tanulmányában²³. A nemzeti lelket ő is a nemzet létrejöttétől fogva létezőnek állítja. Az értekezés tendenciájából, gondolatmenetéből vélhetően konzervatív beállítottságú szerző szerint a nemzeti lélek az alkotmányban megtestesülve van jelen a mindennapokban. Így természetesen békében működik és semmi köze sincs a revolúció lelkéhez. Kimondatlanul is annak hangsúlyozása ez, hogy a hazai nemzeti törekvések még a nemzet fogalmának meghatározásakor sem közösködnek a francia forradalom eszméivel. Az itt kimondatlan nem is olyan sokára pontosan is megfogalmazódik. Néhány hónappal e tanulmány megjelenését követően a szegedi Vedres István értekezését hozza a folyóirat a magyar nemzeti lélekről²⁴. Elemzését másutt már elvégeztük,²⁵ célszerűnek látjuk azonban ezt itt is röviden megismételni.

A mondanivaló politikuma Vedresnél is csak közvetetten nyilatkozik meg (hiszen a folyóirat *rendszabásai* politikai írások közlését nem is tették lehetővé). Az első szándékú politizálást megkerülve az értekezők általában azt a megoldást választották, hogy az ingoványosabbnak tűnő területeken tanulmányaikat filozofikus-moralizáló jelleggel készítették, a századvég nem is olyan régi, kedvelt műfajának mintegy továbbéléseként. Vedres is főleg kora hazai erkölcsi állapotáról kívánja gondolatait elmondani, ehhez választja kiindulópontjául a már ismerős organikus elméletet. Lélek nem

23 Némelly hazafiúi emlékeztető szavak a magyarok nemzeti lelke és characterere felől. TGY 1822. 6. 30 – 56.

24 VEDRES ISTVÁN: A magyar nemzeti lélekről egy két szó. TGY 1822. 11. 55 – 75.

25 MADER BÉLA: A Tudományos Gyűjtemény Csongrád vármegyei olvasói. MKSzele 1984. 211.

létezik test nélkül, nemzeti lélek sem nemzeti test nélkül, s a nemzeti test állapotától függ a nemzeti lélek állapota. A nemzeti test (tehát maga a nemzet) „az egy törsoökből, fajból vagy evvel atyafiságba eredt más nemzetből való, egy fejedelem által, s egy országos alkotmány szerént kormányoztatott népség, öszveségesen véve ...” Nemzetfogalmában az eddigiekben megismertekhez képest semmi újat nem találunk. A többlet, amit mégis ad, az a nemzeti lélekről szól. Ez „a minden eggyes embereknek, kik a nemzetet teszik, lelkeik öszve vett gondolkodása módjából származik.”²⁶ Elsőnek értelmezi tehát a nemzeti lelket ösznemzeti tudatformaként, az eddig megfoghatatlan vagy éppen tárgyiasított (pl. alkotmány) absztrakciók társadalmi tudatjellege itt fogalmazódik meg a legvilágosabban.

Említettük már, hogy a folyóirat számos tanulmánya – olykor tematikájából nem is következően – rejt magában a nemzet mibenlétére, alkotóelemeire vonatkozó megállapításokat. Kánya Pál a magyar nyelv művelésének módjairól értekezvén jelenti ki: „a nemzethez pedig nem tsak a népnek vezetőjit s attyáit – nemeseket – hanem a pórnépet is számlálom..., azt a népet értem, a mellynek boldogítására eddig kevés történt a mi hazánkban...”²⁷ Hasonló a nemzethez tartozók körének értelmezése Takáts Éva dolgozatában is. Ő nő léteére a folyóiratban a földművelő nép állapotáról beszélget, s azt közli, hogy a köznép nevelésére azért nem volt még hazánkban kellő figyelem, mert „... kedves nemzetünknek ezen a földön lett megtelepedésétől fogva tsak nem szüntelen kellett a körülötte lévő nemzetek erőszakoskodásával, vagy politicájával küszködni...”²⁸, tehát a nemzetnek ideje minden fontos feladatra még nem volt. Nem véletlen, hogy a *köznép* oktatásának szükségességével foglalkozó írások vetik fel a legélesebben a szélesebb körű nemzetértelmezés szükségességét. „Hát a nemzetnek legnagyobb része, a társaságnak legszamosabb tagjai, a falusi köznép, mi célra, végre és haszonra van az országban? lehet a nemzet boldog ezeknek ínsége mellett?”²⁹ – teszi fel az alapkérdést a magát G-vel jelölő értekező. Törvényszerűen, mert az, oktatás, nevelés idegen példáit is megismerő, előrelátó gondolkodónak a nemzeti felemelkedés ezen útjára kell szavaznia.

Jankovich Miklós a magyar történelem korai századaiba visszavezető tanulmányában³⁰ a nemzet politikai ismérveit tartja elsődlegeseknek. Bár nem tagadja az anyanyelv és nemzeti viselet jelentőségét, elsődleges számára mégis a nemzeti jellem, s főként pedig a *tulajdoni ingatlan vagyon*, vagyis az

26 VEDRES i. m. 56.

27 K. P. [Kánya Pál]: A magyar nyelv műveltetése módjáról. TGY 1824. 3. 95.

28 TAKÁTS ÉVA: Barátságos beszélgetés a földművelő nép állapotjáról. TGY 1824. 6. 81.

29 TGY 1832. 2. 92.

30 J. [Jankovich Miklós]: Kunoknak törvényes állapottyok ... 1444 Esztend. TGY 1832. 12.

3 – 12:

ország területének bírása. Az országban élő kisebbségek nemzet-jellegének tagadása egyértelműen következik szentenciájából: „a tartománnyal szü-
kölködők immár csak népeknek, nem pedig nemzeteknek ... neveztetnek.”

Részletesen kidolgozott koncepció jelenik meg Vajda Péter monumen-
tális nemzet-tanulmányában³¹. Értekezése több szempontból tartalmaz ér-
dekes elemeket. A folyóiratban eddig leközölt nemzetfogalom értelme-
zések, vagy legalábbis kísérleteik megegyeznek abban, hogy közvetlen ideo-
lógiai szükségletet akarván kielégíteni, az általános meghatározásában is a
különöst adják. A nemzetfogalmak mindegyike végtére aztán kivétel nélkül
a magyar nemzet mibenlétének olyan meghatározásává lesz, amely az alkotó
műveltségi felkészültségének és politikai beállítódottságának függvénye.
Vajda szintén ideologikus okból, a plebejus értelmiség oldaláról fogalmazza
meg elméletét, de ő az általános nemzetfogalomtól az egyedi sajátosságokat
is figyelve tudatosan jut el a magyar nemzet mibenlétének értelmezéséhez.

A nemzeti lét problematikájának feszegetése, történetik az kifejezetten
ideologikus célból vagy nézőpontból, mindenképpen előrevivő jellegű. A
nemzet mint létezési keret ugyanis csak más, hasonló (vagy éppen
különböző) alakulatokkal való összevetésben válik konkrét tartalom-
má. Vajda tudatosan szól a nemzetek különbözőségéről. Nem csak úgy, hogy
szükségesnek látja néhány magyar nemzeti sajátosság kiemelését (ér-
telmezését, kritikáját). Úgy is, hogy a nemzetek életét két összetevőre, belső
és külső életre ágaztatva az utóbbit fő eszközzé teszi meg a más nem-
zetekkel való szükségszerű érintkezésben. A két összetevő, a belső és külső
élet épségének, felvirágoztatásának előmozdítása jelenti a nemzet tagjainak
nemzetiségét.

A nemzet belső élete szempontjából azt egy „magányos, ép, élő testnek
kell tekintenünk ...” – mondja. A hasonlatot teljesen ki is bontja, mikép-
pen a test egy fej, egy nyelv, ugyanazon vér, a munkában minden tag részesül
stb., azonképpen van ez a nemzetnél is.³² A már Schedius írásában meg-
jelenő, klasszikus organikus elméletnek Vajdánál annak nem egyszerű átvé-
teléről van szó. Az élő test és nemzet párhuzama alapján Vajda a lényegre,
az alkotó szervek (részek) egyenlő fontosságára és az egészet alkotó tör-
vényszerűségeire apellál. A szervek egyenlően fontos szerepe a működésben
a nemzet tagjainak egyenlőségét jelenti. Ez új értékrendszer. Új és előre-
mutató akkor is, ha a feudális keret megváltoztatására egyelőre még nem
utal. Írásában a nemzet tagjaiként tartja számon az idegen nemzetiségűeket
is, a nemzethez tartozásnak nem a szóban hangoztatott magyarság a felté-

31 Vajda Péter: Nemzetiség. TGY 1832. 6. 53 – 104.

32 Uo. 59.

tele, hanem egyedül a nemzet érdekében véghezvitt tett. Vajda megállapításai többségét az értekezés megírásának idején a hazai gondolkodásban egyre divatosabbá váló természetjogi tételekből vezeti le.

A nemzet külső élete újabb két összetevő egységként jelentkezik, Vajda megkülönböztet tevő és szenvedő külső életet. Bonyolult magyarázatai azt kívánják elfogadtatni, hogy a tevő élet (amikor a nemzet saját kultúrájával, tudományosságával más nemzetre hat) aránya minél nagyobb a szenvedő élethez képest (amikor is más nemzet hatásai érvényesülnek), annál tökéletesebb a nemzet maga is.

A nemzetfogalmat vizsgáló vagy az erre is kitérő értekezések a folyóirat negyedszázados léte idején szinte minden időben felbukkannak. A Tudományos Gyűjtemény életét jelentő, 1817 és 1841 közötti időszak a reformkor gondolati fejlődésének véleményünk szerint lassúbb, inkább evolúciós jellegű szakasza. Ezt látszik alátámasztani az is, hogy a vélemények *fordalmisága a nemzetfogalmat illetően nem mutat szükségszerű időrendi fejlődést*. Az egymást váltó szerkesztők koncepcióival bizonyos összefüggések természetesen felfedezhetők. Schedius elképzelése a nemesi eredetiség (korántsem egyértelműen retrográd) programjának támogatását biztosan nem célozta, ám a szerkesztő Fejér különösebb nehézség nélkül használhatta ki azt, hogy a nemzetalkotó tényezők változatlansága felfogható az idegen, a külföldi kizárásának ideológiai alapjaként is. A Thaisz szerkesztősége idején közölt írások, élükön a szerkesztő nagy tanulmányával a közhasznú oktatás thaiszi igényének is megfeleltek. Vajda plebejus nézőpontú értekezése Vörösmarty utolsó szerkesztői évében kerül közlésre.

A kérdéskör állandó és változatlan aktualitását mi sem mutatja jobban, mint hogy a már megszűnő folyóirat legutolsó kötetének utolsó recenzójában is a nemzettel kapcsolatos megállapítás gondolkoztatja el az olvasót. Kissé talán a folyóirat értekezéseinek hatását illetően is, mert a Z. jelű recenzens emígyen fogalmaz: „A nemes emberek és mágnások azt hiszik, ők teszik a nemzetet... Polgári alkotmányokhoz, melly nekik olly szerfelett nagy jogokat biztosít, makacsúl ragaszkodnak, minden idegen vagy újítás ellen, melly szerfeletti előjogaikat ha mind helyesen, és okosan is csonkítná konokúl ellenszegülnek....”³³

33 TGY 1841. 12. 116.